

Tragična usoda pogumne ženske

Tragična zgodba o Elzi Premšak. Kot je znano, je v Sloveniji komunistična oblast v prvih povojnih mesecih leta 1945 brez vsakega sodnega postopka pobila na desettisoče svojih nasprotnikov, o čemer priča več kot 600 odkritih grobišč oziroma morišč.

Ker se je oblast zavedala, da je to njeno početje zločin proti človečnosti, je vsako govorjenje o njem označila za laž in sovražno propagando, ki ima za cilj blatenje »ljudske oblasti«. Tista, ki bi si kaj takšnega drznil storiti, je čakala najstrožja kazen. Kljub tej grožnji pa se je našla pogumna ženska, ki je že avgusta in septembra 1945, ko so se množični poboji komaj dobro končali, o teh zločinih ne le spregovorila, ampak je o njih hotela celo obvestiti Zahod. Ta pogumna ženska, ki je to junaško dejanje plačala s svojim življenjem, je bila Celjanka Elza Premšak.

O njeni tragični usodi je bilo že nekaj napisanega, vendar je vse temeljilo v glavnem na ustnih virih. Edini dokument, ki nam je bil o tem do sedaj na razpolago, je ohranjena sodba Divizijskega vojaškega sodišča v Celju, ki je Elzo Premšak 22. maja 1947 obsodilo na smrt z ustrelitvijo. Pred dnevi pa mi je v Arhivu Republike Slovenije uspelo dobiti dokumente Udbe za okraj Celje-mesto, ki omogočajo, da lahko njeno tragično življenjsko zgodbo nekoliko podrobneje prikažemo.

Elza Premšak se je rodila 21. avgusta 1915 v Celju in tam živela do svoje tragične smrti 25. maja 1947. Njen dekliški priimek je bil Leskovšek. Poleg petih razredov osnovne šole je

Ker naj bi bil Franc Železnik sodeloval z britansko tajno obveščevalno službo, je Elza hotela to izkoristiti, da bi prek njega Britance in s tem ves Zahod obvestila o komunističnih zločinih na Celjskem.

Elza Premšak se je rodila 21. avgusta 1915 v Celju in tam živela do svoje tragične smrti 25. maja 1947, ko je bila umorjena v zaporniški celici.

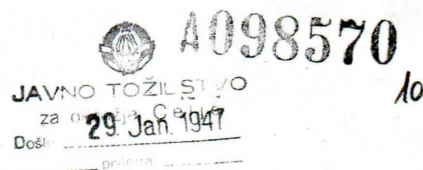
končala še štiri razrede meščanske in eno leto trgovske šole, nato pa se je leta 1933 kot uslužbenka zaposlila v Weinbergerjevi tekstilni tovarni Metka v Celju. Do okupacije aprila 1941 je bila članica

celjskega Sokola. Novembra 1941 se je kot uslužbenka zaposlila v Westnovem podjetju. Tako kot od vseh uslužbencev je Max Adolf Westen tudi od nje zahteval, da je (8. aprila 1942) podpisala izjavo,

da »sovražnikom nemškega rajha ne bo dajala nobenih podatkov o stanju v tovarni in da bo vsak pojav kakšne sabotaže ali drugih dejanj, ki bi bila v škodo Nemčije, javila njemu«. Vendar Premšakova kot zavedna Slovenka nikogar ni nikoli prijavila. Med okupacijo se je družila skoraj izključno s Slovenci, zaradi česar jo je Max Adolf Westen posvaril, naj to druženje opusti, vendar njegovega svarila ni upoštevala. S pomočjo svojega brata Vilija Leskovška in svojega bratranca Bojana Kencijana, ki sta kot aktivista delovala na terenu okoli Šmartnega v Rožni dolini, je septembra 1943 navezala stike z Osvobodilno fronto (OF) in začela z njo sodelovati. Predvsem je bila zadolžena za prenašanje pisem. Leta 1944 se je zaročila z Mirkom Kopusarjem, trgovskim pomočnikom iz Žalca, ki pa je 25. avgusta 1944 odšel v partizane in februarja 1945 padel. Kasneje se je poročila z Geraldom Premšakom in s tem prevzela njegov priimek.

Iz zapisanega je razvidno, da je Elza Premšak sodelovala v partizanskem odporniškem gibanju, kar pa še ni pomenilo, da se je tudi strinjala z nasiljem, ki ga je v prvih povojnih mesecih v Celju in njegovi bližnji ter širši okolici izvajala komunistična oblast. Posebno so jo prizadeli množični poboji. Zanje je največ zvedela od svojega bratranca Bojana Kencijana, ki je bil v času njihovega izvajanja intendant pri Ozni za Celje-mesto, in od Josipa Čepina iz Sv. Petra pod Svetimi gorami (sedaj Bistrica ob Sotli), ki je bil v tistem času v Celju šofer pri Knoju in je vozil jetnike iz zaporov Ozne (Starega piskra) v teharsko koncentracijsko taborišče, nekajkrat pa jih je peljal iz Celja na streljanje v Brežice. O izvajanju pobojev v Košnici pri Celju, na Zg. Hudinji in na Teharjah pa ji je pripovedoval tudi Franc Železnik, s katerim se je spoznala že med okupacijo, vendar je stike z njim vzpostavila šele po končani vojni leta 1945.

Franc Železnik se je Premšakovi predstavil kot agent tajne britanske obveščevalne službe (Secret Intelligence Service) in je iz Avstrije ilegalno prihajal v Celje, kjer se je občasno z njo sešel. Celjani ga bolj poznajo po tem, da je 9. novembra 1945 organiziral pobeg Maxa Adolfa Westna iz Kazenskega taborišča

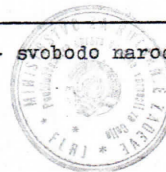

Javnemu tožilcu
za okraj Celje-mesto

Dne 29.1.47 1947 je bil od Uprave državne varnosti za okraj Celje-mesto, ime Premšak Elza rojen ^{Leskovška} 21.8.1915 v Celju ^{nard.} Slovensk po poklicu urednica stanujoč Celje-Sankerjeva ul.6. priprta zaredi proti narodnega delovanja in održavanje zveze preko meje v Avstrijo z sovražnimi elementi.-

V teku naših poizvedb je bilo ugotovljeno, da obstoji sum, da je priprti izvršil zgoraj navedeno protipravnost in s tem zakrivil kaznivo dejanje v smislu ZKLD

Smrt fašizmu - svobodo narodu !

Šef pooblaščenstva:
Živkovič Vladimir/
Kivanc

Dopis šefa pooblaščenstva Udbe za okraj Celje-mesto z dne 29. januarja 1947 Javnemu tožilstvu za okrožje Celje, v katerem ga obvešča o priprtju Elze Premšak.

Kočevje, kjer je prestajal zaporno kazen s prisilnim delom, na katero ga je 23. avgusta 1945 obsodilo Vojaško sodišče Ljubljanskega vojnega področja v Ljubljani.

Ker naj bi bil Franc Železnik, kot že rečeno, sodeloval z britansko tajno obveščevalno službo, je Elza Premšak hotela to izkoristiti, da bi prek njega Britance in s tem ves Zahod obvestila o komunističnih zločinih na Celjskem. O tem je za britansko obveščevalno službo napisala dve poročili in ju izročila Francu Železniku. Prvo poročilo je napisala avgusta 1945, in sicer v nemščini. Kot je sama dejala, jo je k temu nagovoril Franc Železnik. Kaj je v njem zapisala, je na zaslišanju pred Udbo za okraj Celje-mesto 30. januarja 1947 povedala naslednje:

»V poročilo sem napisala o masovnih aretacijah tukajšnjega ljudstva, katerega se areтира, če je bil le količkaj v času okupacije za Nemce, ter da radi tega med tukajšnjim prebivalstvom vlada napram novi oblasti splošno nezadovoljstvo. Napisala sem tudi, kako se grdo postopa z aretiranci v taborišču Teharje, da so partizani pretepali v tem taborišču belogardiste, ki so bili takrat zaprti. Razen tega sem napisala tudi, da se vršijo masovne likvidacije ljudstva, katere izvršuje OZNA.

K temu sem tudi omenila v poročilu, da so odločujoči faktorji teh likvidacij organi OZNE Leon, kateri je šef OZNE v Celju, in tov. Tomaž. Napisala sem tudi, da so radi tega ljudje v Celju zelo razburjeni. V poročilu sem tudi navajala kraje, kot Brežice, Košnica, Laško in Zg. Hudinja, kjer naj bi se vršile likvidacije nedolžnih ljudi. Da so sedaj na oblasti komunisti in da izvajajo diktaturo. Da je bilo v Košnici likvidiranih cca. tisoč belogardistov, kar sem tudi vnesla v poročilo. Omenila sem, tudi, da se pripornike vozi v Hudo luknjo (pravilno: Hudo jamo – op. avtorja), kjer se jih potem strelja.«

Drugo poročilo je napisala septembra 1945, ko se je Železnik znova vrnil iz Avstrije. Tudi tega je napisala na pobudo Železnika, ki ji je dejal, »da ga bo nesel angleškemu guvernerju v Leoben, s katerim je bil povezan«. Njegova vsebina se ni bistveno razlikovala od tistega, kar je zapisala že v prvem poročilu.

Glede na to, da je Udba za okraj Celje-mesto Premšakovo aretirala šele konec januarja 1947, bi lahko sklepali, da je šele tedaj zvedela za njene stike s Francem Železnikom in za omenjeni poročili, ki ju je napisala in mu jih izročila, da bi ju posredoval Britancem. Kdaj natančno je to odkrila in kdo ji je posredoval te podatke, iz obstoječih dokumentov ni mogoče ugotoviti. Na podlagi pridobljenih podatkov je Udba za okraj Celje-mesto Elzo Premšak 29. januarja 1947 aretirala na delovnem mestu v pisarniških prostorih Tovarne emajlirane posode in jo odvedla v svoj zapor v Starem piskru. Še istega dne (29. januarja) je Udba za okraj Celje-mesto Javnemu tožilstvu za okrožje Celje poslala predlog, da zoper

Udba je Elzo 29. januarja 1947 aretirala na delovnem mestu v pisarniških prostorih Tovarne emajlirane posode in jo odvedla v svoj zapor v Starem piskru.

priprto Elzo Premšak odredi preiskavo zaradi njenega »proti narodnega delovanja in održavanja zveze preko meje v Avstrijo s sovražnimi elementi«. Javni tožilec Milan Zinauer je to še istega dne (29. januarja) tudi odredil.

Udba za okraj Celje-mesto je Premšakovo zaslišala dvakrat. Prvo zaslišanje je opravila 30. januarja, drugega pa 3. februarja 1947. Na obeh zaslišanjih je Premšakova priznala svoje nasprotovanje komunističnemu režimu in dokaj obširno opisala svoje delovanje med vojno in po njej. Priznala je, da je napisala dve poročili za britansko obveščevalno službo. Seveda se ne ve, ali je to storila prostovoljno ali pa so priznanje iz nje izsilili zasliševalci z uporabo nasilnih metod zasliševanja, kar je bilo za Udbo nekaj povsem običajnega. Njen mož Gerald Premšak je 6. marca 1947 Udbi za okraj Celje-mesto poslal dopis, v katerem je prosil, naj preiskavo zoper njegovo ženo čim prej končajo. Svojo prošnjo je utemeljil s tem, da je njegova žena »zelo šibkega zdravja, ki si ga je pokvarila kot partizanska kurirka v letih 1944/45 in si s tem pridobila vsekakor nemalo zaslug za slovensko ljudstvo ter narodnoosvobodilno gibanje«. Seveda njegova prošnja ni bila upoštevana in je Elza Premšak tudi po opravljeni preiskavi ostala še naprej v zaporu, kjer je čakala na sojenje.

Ker komunistična oblast verjetno ni dovolj zapala civilnemu sodišču (Okrožnemu sodišču v Celju), da ji bo izreklo dovolj ostro (smrtno) kazen, je proces potekal pred Divizijskim vojaškim sodiščem v Celju. Sodnemu senatu je predsedoval kapetan Stanko Sršen, člana senata sta bila poročnik Leon Hvala in poročnik Mate Modrić, tajnik senata pa je bil Džumhur Hidajet. Obtožnico je sestavil in zastopal vojaški javni tožilec poročnik Boris Bončina. Glavna obravnava je potekala 22. maja 1947. Med obtoženci so bili poleg Elze Premšak še Bojan Kencijan iz Sp. Hudinje pri Celju, Josip Čepin iz Sv. Petra pod Svetimi gorami (sedaj Bistrica ob Sotli), Terezija Volovšek, uslužbenka v Tovarni emajlirane posode v Celju, in Rozalija Draž iz Celja, prav tako uslužbenka v Tovarni emajlirane posode v Celju. Javni tožilec jih je obtožil storitve kaznivih dejanj po zakonu o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo. Obtožba zoper Elzo Premšak

DIVIZIJSKI VOJNI SUD
u C E L J U
Sud. broj. 119/47
Dan: 22. maja 1947

U I M E N A R O D A

Divizijski vojni sud u Celju u veći sastavljenom od predsedatelja kapetana Sršen Stanka i članova veća poručnika Hvala Leona i poručnika Modrić Mate, sekretara poručnika Džumhur Hidajeta kao zapisničara uz sudjelovanje zastupnika javne optužbe poručnika Benčina Borisa, povodom optužnice VTK broj 77/47 podnete po istom dana 11. maja 1947 protiv optuženih: PREMŠAK ELZE? KENCIJAN BOJANA? ČEPINA JOSIPA? VOLOVŠEK TEREZIJE in DRAŽ ROZALIJE, zbog krivičnih dela u smislu čl. 3 tačke 6 i 10 te člana 9 Zakona o krivičnim delima protiv naroda i države, posle održanog usmenog javnog pretraga na dan 21. maja 1947 godine u Celju u prisustvu optuženih i branilaca po službenoj dužnosti za Premšak Elzu Dr. Hrašovec Milka, advokata iz Celja i branilaca za Kencijan Bojana Dra. Stanovnik Ivana, advokata iz Celja, donio je dana 22. maja 1947 god. sledeću:

P R E S U D U

1. Premšak Elza, rođ. Franca i Karoline rodjene Gehling, rođjena 21. avgusta 1915. god. u Celju, uče je i nastajana u školi u Celju, broj 6. Sloveška, državljanka FNRJ, udata, bez dece bez imanja, namještenica u tvornici emajlirane posude, pismena svršila 5 razred osnovne i 4 razred građanske i 1 razred trgovačke škole, navodno neosudjivana, u zatvoru od 29.I. 1947 g.. 29.1.1947

2. Kencijan Bojan, sin Aleksandra i Marije Gusteric, rođjan 30. jula 1923. god. u Prevaljama, brez Drovograd, nastanjen u Sp. Hudinji broj 21. brez Celje, Slovenac, državljanin FNRJ, radnik u tvornici emajlirane posude u Celju, neoženjen, bez imanja, svršio 6 razreda osnovne škole, služio njemačku vojsku od oktobra 1942 do jula 1944 u JA od 16. 8. 1944 do 28. II. 1945 i od maja 1945 do 28. II. 1945 i od maja 1945 do 26. II. 1946 godine, navodno neosudjivan, u zatvoru od 29. I. 1947 g.. 29.1.1947

3. Čepin Josip, sin Franje i Franciske rodjene Orošnjak, rođjan 12. aprila 1914 godine u Sv. Petru, Krško, uče je u Zagorju, stalno boravi, Slovenac, državljan FNRJ, neoženjen, pismen, ima 6 razreda osnovne i 2 razreda trgovačke škole, od imanja ima 2 kuće i 8 hektara zemlje, služio bivšu jugoslovensku vojsku 18 meseci u JA, t. j. KNOJU 5 meseci, na dužnosti šofera kod II. bataljona III. brigade, u zatvoru od 29. I. 1947 godine, trgovački putnik. 29.1.1947

Prva stran sodbe »v imenu ljudstva«, ki jo je Divizijsko vojaško sodišče v Celju 22. maja 1947 izreklo Elzi Premšak in soobtoženim

je obsegala kar pet točk. Najtežje obtožbe zoper njo so bile navedene v drugi točki, v kateri ji je javni tožilec očital, da je kriva:

»Ker se je po osvoboditvi države v Celju povezala z agentom angleške špijonaže Železnik Francom in sama stopila v službo ter koncem 1945 napisala dve obširni poročili na nemškem jeziku, v katerima je namerno lažno in tendenciozno prikazovala politično situacijo v FLRJ, ki jo je označila kot komunistično diktaturo, govorila o nerazpoloženju ljudstva do ljudske oblasti, o postopanju ljudske oblasti, o masovnem zapiranju nedolžnih ljudi ter dalje na podlagi podatkov, ki jih spretno izvlekla iz soobtoženega Čepina Josipa in Kencijan Bojana, lažno prikazovala delo organov za zaščito naroda, navajajoč, kako ti pretepajo zapornike in izvajajo masovne likvidacije, kar je podkrepila z lažnimi primeri pri

Brežicah, Košnici, Laškega, Gornje Hudinje in Hude jame, za katere je navedla, da je bilo likvidiranih 1000 belogardistov; poleg tega je v istem poročilu tudi obvestila angleško obveščevalno službo o imenih posameznih odgovornih voditeljev organov za zaščito naroda v Celju ter jih prikazala kot odgovorne za likvidacije nedolžnih žrtev.«

Javni tožilec ji je očital še nekatere druga kazniva dejanja, med drugim to, da je »med vojno stopila v sodelovanje z nemško obveščevalno službo«. Kot dokaz za to je navedel že omenjeno izjavo, da ne bo izdajala poslovnih skrivnosti podjetja in da bo morebitne saboterje prijavila, ki jo je kot uslužbenka Westnovega podjetja 8. aprila 1942 morala podpisati na zahtevo Maxa Adolfa Westna. Kot hudo kaznivo dejanje ji je očital tudi sodelovanje s Francem Železnikom kot agentom tajne britanske obveščevalne

službe. Ni pa omenil njenega sodelovanja z OF in tega, da je bil njen fant Mirko Kopusar partizan ter da je v partizanih padel, kar bi bilo njej v korist. Sodišče je obtožence spoznalo za krive po vseh točkah obtožnice. Elzo Premšak je obsodilo na smrt z ustrelitvijo in na trajno izgubo političnih in državljskih pravic, drugim štirim pa je izreklo kazni odvzema prostosti s prisilnim delom in odvzema političnih pravic za določeno dobo. Zagovornik Elze Premšak dr. Milko Hrašovec je verjetno zoper izrečeno sodbo vložil pritožbo na drugostopenjsko vojaško sodišče ali pa je prosil za njeno pomilostitev. Po navedbah nekaterih naj bi ji bilo drugostopenjsko sodišče smrtno kazni spremenilo v zaporno kazni s prisilnim delom, verjetno za dvajset let. Ker pa pritožba oziroma prošnja za njeno pomilostitev in njena rešitev piscu žal nista dostopni, je to težko z gotovostjo trditi.

Povsem z gotovostjo pa lahko ugotovimo, da je Elza Premšak ne glede na morebitno ugodno rešitev njene pritožbe oziroma prošnje za pomilostitev 25. maja 1947 umrla nasilne smrti. Nad njo pa ni bila izvršena smrtna obsodba, ki ji jo je 22. maja 1947 izreklo Divizijsko vojaško sodišče v Celju, kot se je to mislilo do sedaj, ampak je bila umorjena v svoji celici v zaporih Udbe za okraj Celje-mesto. Po navedbah zapisnika o komisijem ogledu zaporniške celice št. 93, v kateri je bila zaprta, z dne 25. maja 1947 je njeno truplo ležalo v krvi na tleh celice, obraz je imela okrvavljen, nad njenim levim očesom pa je bila vhodna strelna rana.

Elzo Premšak naj bi bil ustrelil stražar (pripadnik Knoja) Milan Banjec, Srb iz Bosne. Nanjo naj bi bil streljal z brzostrelko z dvorišča zaporov, ker naj bi se bila večkrat prikazala pri oknu svoje celice. Omenjeni stražar je v svoj zagovor povedal, da je imel od komandanta straže navodilo, naj opozorilno strelja na zapornike, če se bodo kljub opozorilom še naprej pojavljali ob oknih svojih zaporniških celic. Težko je verjeti, da je stražar samo po naključju opozorilno streljal prav na Elzo Premšak in jo samo po naključju celo zadel, saj verjetno ni bila edina zapornica, ki se je občasno pojavila pri oknu

celice. Nedvomno so to počeli tudi drugi zaporniki, pa stražar nanje ni streljal. Bolj verjetno je, da je stražarju nekdo »od zgoraj ukazal«, da jo ustrelji, kar pomeni, da je šlo za naklepni umor. Razlogi za to so vsekakor obstajali. Če je bila Elza Premšak res pomiloščena in ji je bila smrtna kazni spremenjena v zaporno s prisilnim delom, je namreč obstajala verjetnost, da bi po prestani kazni še naprej poskušala Zahod obvestiti o zločinih, ki sta jih Ozna in Knoji na Celjskem zagrešila v prvih povojnih mesecih. Ker je komunistična oblast takšno možnost hotela na vsak način izključiti, jo je ukazala umoriti.

Po nepreverjenih navedbah nekaterih naj bi bila Elza Premšak v času umora noseča, vendar to verjetno ne drži. Njen mož Gerald Premšak namreč v prošnji za njeno

Za pogum, ki ga je pokazala in ki ga je plačala z življenjem, si Elza Premšak zasluži največje spoštovanje.

čimprejšnjo izpustitev iz preiskovalnega zapora, ki jo je 6. marca 1947 poslal Udbi za okraj Celje-mesto, omenja samo njeno šibko zdravje, ne pa tudi njene nosečnosti. Domneva se, da bi, če bi bila noseča, on to zagotovo vedel in bi njeno nosečnost tudi navedel kot dodatni razlog za njeno izpustitev. Ne glede na to, ali je bila noseča ali ne, pa je njena nasilna smrt pomenila podlo in zločinsko dejanje. Za pogum, ki ga je pokazala in ga plačala z življenjem, si Elza Premšak zasluži največje spoštovanje. ✕

Z A P I S N I K

o komisijem nalazu u čeliji br. 93 Uprave zatvora U.D.B. u Celju, sastavljen dana 25. maja 1947 godine u 14.30 časova povodom smrti IREMŠAK ELZE- osudjene na smrt od Divizijskog vojnog suda u Celju.

P R I S U T N I:

- 1.-Šef U.D.B. za Celje-mesto Živkovič Vladimir
- 2.-Predsednik Divizijskog vojnog suda u Celju kapetan Bršen Stanko
- 3.-Garnizonski lekar - dr. Vrtačnik Kazimir, poručnik I
- 4.-Sekretar Div. voj. suda u Celju poručnik Džumhur Hidajet

Komisija je našla sledeće:

Čelija br. 93: duga 4 metra, široka 2,5 a visoka 3 metra sa jednim vratima i jednim prozorom u razmeri 1 m.na prama 60 cm. sa gvozdenim rešetkama uz i čeličnom mrežom koja je u donjem levom uglu istrgana. U čeliji su dva nameštena gvozdena kreveta, oba postavljena uzduž čelije, i to prvi desno od vrata uz desni zid a drugi uz levi zid do ispod prozora.

Leš po prilici 35 godina stare žene leži na ledjima, na patosu glavom okrenut prema vratima, obraz pokriven krvlju, iznad levog oka ulazna strelna rana nepravilnog oblika, na levoj strani glave i na podu dosta zgrušane krvi. Leva papuča ubijene stoji zakačena u čošku kreveta što govori da je osoba morala stajati na krevetu ispod prozora. Na krevetu pored jastuka nalazi se udubljenje gde je ista verovatno stajala. Za ovo sve govori i položaj leša kako sada leži na podu. Smrt je verovatno nastupila posle par minuta.

Završeno u 14.55 časova.

Sekretar-poručnik:

Članovi komisije:

Lekar-poručnik:

Zapisnik o komisijem ogledu trupla ustreljene Elze Premšak v njeni zaporniški celici 25. maja 1947